

ПЕДАГАГІЧНАЕ ЗНАЧЭННЕ ВЫКАРЫСТАННЯ ПРЫКАЗАК І ПРЫМАВАК Ё ПРАЦЭСЕ АЗНАЯМЛЕННЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ З ПРЫРОДАЙ

А.А. Страха

Прыказкі і прымаўкі — адны з самых старажытных жанраў, якія на працягу многіх стагоддзяў акумулявалі ў сабе найбольш характэрныя ўяўленні людзей аб з'явах прыроды, адлюстравалі народную філасофію, маральна-этычныя нормы паводзін чалавека, эстэтычныя ідэалы і многае іншае, што ўвайшло ў нашу сучаснасць і шырока выкарыстоўваецца і зараз.

Прыказка — гэта створанае народам лаканічнае, часцей за ўсё вобразнае, устойлівае выслоўе з павучальным зместам, якое мае прамы і ў большасці выпадкаў пераносны сэнс. У ёй выказваецца закончаная думка, якая можа асацыятыўна характарызаваць разнастайныя з'явы дзякуючы шырокім абагульненням. Эстэтычнай завершанасцю вызначаецца і мастацкі вобраз прыказкі. Прымаўка, наадварот, характарызуецца незавершанасцю думкі; яна не мае такога абагульняючага значэння і выкарыстоўваецца толькі ў канкрэтных выпадках, каб адцяніць, напрыклад, пэўную рысу чалавека, яго ўчынак. Сэнс прымаўкі можна зразумець толькі ў кантэксце.

Вывераныя назіраннямі шматлікіх пакаленняў, гэтыя выразы народнай мудрасці спрыяюць фармаванню ў дзяцей уяўленняў аб прыродзе. Вялікая колькасць народных прыказак прысвечана нежывой прыродзе, раслінам, жывёльнаму свету, чалавеку і яго працы ў прыродзе.

У шматлікіх прыказках адлюстраваліся назіранні за нежывой прыродай. Вобразы такіх стыхій, як вада і агонь часта былі надзеленыя чарадзейнымі здольнасцямі. Часам у прыказках яны паўстаюць ў выглядзе грозных стыхій: “Дзе вада, там і бяда”. Вада і агонь у прыказках і

прымаўках — антыподы, якія валодаюць вялікай сілай. У адных прыказках і прымаўках падкрэсліваюцца якасці вады і агня, напрыклад: “Слядоў на вадзе не пакінеш”, у другіх - народ папярэджвае: “Вады бойся, як і агню”; “З агнём не жартуй і вадзе не вер”.

Не абмінулі беларускія прыказкі іншыя прыродныя з’явы, напрыклад дождж, гром, снег. Народ прыкмячаў, што бывае: “З вялікае хмары малы дождж”; “Не ўсякая хмара дажджу дае”; “З вялікага гromу малы дождж”.

У беларускіх прыказках адбілася абагаўленне зямлі, якая, нібы жывая істота, здольна спрыяць чалавеку і караць яго: “Зямелька — нас усіх маці: яна нас корміць, яна нас прыгорне”, “Зямелька нас корміць, а сама есці просіць” .

Уяўленне аб сонцы таксама захавалася ў шэрагу прыказак і прымавак: “Сонца ўстане, так і дзень настане”; “Сонца па небу ходзіць і не ўсім угодзіць”. Уяўленні старажытных людзей адбіліся і ў прыказках з вобразамі месяца і зорак: “Чым сонца яснее, тым месяц смутнее”, “Маладзік умываецца, то будзе непагадзь”.

Багата прадстаўлены ў беларускіх прыказках жывёльны свет. Прыказкі пра звяроў, птушак, рыб, хатніх жывёл увасобілі ў сябе ўяўленні пра іх: асаблівасці: “Якая птушка, такая і песня”, “Усе птушкі крылы маюць, ды не ўсе лятаюць”, “Усякая птушка сваім носам корміцца”; развіццё: “Увосень і курчаты курамі стануць”; паводзіны: “Рыба ўсё жыццё плавае”; ўзаемаадносіны: “Воўк казе не таварыш”, “Пчала на любую кветку ляціць, але не на кожную сядзе”; умовы жыцця: “Няма лесу без ваўка”.

Але часцей за ўсё прыказкі звязаны з вобразамі канкрэтных жывёл. Сярод лясных жывёл воўк з’яўляецца найбольш часта героем прыказак.. Напрыклад, “Воўк блізка ад логава шкоды не робіць”, “Воўк кожны год ліняе, а нораву не мяняе”. Мноства прыказак пра воўка тлумачыцца перш за

ўсё той вялікай шкодай, якую ён часта прыносіў селяніну ў вёсцы: “Воўк авечак бярэ не выбіраючы”.

Радзей сустракаецца ў беларускіх лясах мядзведзь, колькасць якіх значна зменшылася ў параўнанні з мінулымі стагоддзямі, таму нядзіўна, што менш бытуе і прыказак у народзе пра мядзведзя: “Ад воўка ўцякаеш, а на мядзведзя наскочыш”; “Мядзведзь на лес сердзіцца, а лес аб гэтым не ведае”.

Жыхар беларускіх лясоў — ліса, як і ў казках, надзяляецца ў прыказках галоўнай для яе рысай — хітрасцю: “Ліса семярых ваўкоў ашукае”.

З хатніх жывёл найчасцей у беларускіх прыказках сустракаюцца вобразы каня, каровы, казы, свінні: “Каню раса лепш аўса”, “Каня не дагледзіш далёка не заедзеш”, “Малако ў каровы на языку”, “Не сена ідзе да казы, а каза к сену”; “Як свінню не кліч, яе заўсёды выдасць лыч”.

Асабліва папулярны прыказкі пра сабаку і ката: “І сабака ласкавае слова знае”; “Сабака – найлепшы чалавеку прыцель”, “Кот да дому прывыкае, а сабака – да гаспадара”.

Шырока распаўсюдзіліся прыказкі і прымаўкі з вобразам зязюлі і сарокі. У прыказках гэтыя птушкі — прадвеснікі будучага: “Калі зязюля закукуе на голае дрэва, то будзе голад”, “Сарока шчабеча — госць будзе”.

Разнастайнасць прыказак, прысвечаных жывёльнаму свету, бязмежная: няма той птушкі, насякомага, вобразы якіх не ўвасобіліся б у іх.

Значна менш прыказак, у якіх даюцца вобразы з расліннага свету. Але і ў іх захаваліся асабліваці ўспрыняцця чалавекам прыроды:

1. У беларускіх народных прыказках зацверджана ўяўленне, што лес – вечны, яго існаванне бясконца ў часавым і прасторавым вымярэнні. Напрыклад: “Не было нас — быў лес, і не будзе нас — будзе лес”.

2. Падкрэсліваюцца ўзаемасувязі раслін з іншымі раслінамі і жывёламі: “Дзе дубы, там і грыбы”, “Дзе мухаморы, там і баравікі”.

3. У прыказках абагульнены патрабаванні раслін да умоў існавання: наабходнасць сонца: “Колас не спее, калі сонца не грэ”, наабходнасць вады: “Без дажджу і трава не расце”; наабходнасць добрай глебы: “На бітай дарозе трава не расце”; “На пустом полі і трава не расце”; “Дай полю гною — дасць хлеба ў волю”; наабходнасць цяпла: “Быў бы пакос, ды прыйшоў мароз”; наабходнасць свачасовага пасава, ці пасадкі: “Сей ячмень, як каліна ў кругу; “Калі суніца чырванее, не сей проса — не паспее”; наабходнасць праполкі: “Ліхая трава з поля — вон”; “Ці ёсць, ці няма калі, а лён палі”;

Вялікую групу складаюць прыказкі і прымаўкі пра поры года і іх прыметы. Вясна як асабліва важная пара года для хлебароба характарызуецца з вялікай прыхільнасцю. Прыход вясны вызначаецца: прылётам пэўных птушак, паводзінамі жывёл: “Жаваронак прылятае на праталіну, шпак – на прагаліну, жораў – з цяплом, а ластаўка – з лістом”; выявамі ў раслінным свеце: “Сакавік дрэвам сок пускае”; “Вясна багата кветкамі, а восень – пірагамі”; ўмовамі надвор’я, праяўленнем у гэты час адпаведных стыхій: “Гром грыміць — вясна настаяшчая” ; “Вясной дажджы не лішнія”; наабходнасцю своєчасовага выканання пэўных сельскагаспадарчых работ, ад чаго залежыць ураджайнасць палёў: “Вясенні дзень год корміць”; “Вясной пасееш – увосень збярэш”; “Увосень плача, хто на вясну скача”.

Такая пара года як лета ў беларускіх прыказках нярэдка суадносіцца з такімі характарыстыкамі: як пара ад якой залежыць дастатак і ў зімовую пару: “Лета на зіму працуе”; “Летні дзень зіму корміць”; “Што ўлетку нагою, узімку рукою”; як самая любімая пара года: “Людзі рады лету, а пчолы — цвету”.

Характарыстыка восені ўсебакова даецца ў розных беларускіх народных прыказках, кожная з якіх дапаўняе ўяўленне аб гэтай пары года. Восень, як пара года характарызуецца наступным: самая багатая для селяніна пара года: “Увосень і верабей багат”; зменлівасць пагоды: “Восень на дзень пагод восем” ; з’явы надвор’я: “Увосень ложка вады, ведро гразі”.

Прыказак, прысвечаных зіме значна менш, але яны таксама характарызуюць зімовыя з’явы: “Зімовы дзянёк, што камароў насок”; “Зімой сонца свеціць, ды не грэе”.

Шмат прыказак у якіх розныя поры года ўзаемазвязаныя і ўзаемазалежныя: “Красна восень снапкамі, а зіма ўмалотам” ; “Восень кажа: "Я ўраджу", вясна кажа: "А я пагляджу"”; “Зіма на лета працуе, а лета на зіму”; “Зіма снежная – лета дажджлівае”.

Такім чынам, у беларускіх народных прыказках і прымаўках даволі выразна раскрыты асаблівасці кожнай пары года з пункту гледжання адлюстравання ў іх з’яў прыроды, праяўленняў расліннага і жывёльнага свету, сельскагаспадарчых работ.

Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі прыродзнаўчага зместу маюць вялікі выхаваўчы сэнс.

- шмат прыказак можна выкарыстоўваць у працэсе працоўнага выхавання дзяцей: “Калі хоч хлеб меці, то трэба зямліцы глядзець”; “Гультая зямля не любіць”. Аналіз беларускіх прыказак паказаў, што галоўным заняткам чалавека лічылася земляробства, а да такіх заняткаў ў прыродзе як рыбалоўства і паляўніцтва ставіліся не вельмі прыхільна, напрыклад: “Хто палое і рыбачыць, той хлеб рэдка бачыць”.

- прыказкі і прымаўкі прыродзнаўчага зместу выхоўваюць сумленнасць, дабрыню і асуджаюць жорсткасць: “У дрэнная надвор’е добры гаспадар і сабаку з двара не гоніць”; “Як рады быў бяздомны кот, калі яго паглядзіў чалавек”;

- прыказкі і прымаўкі прыродзнаўчага зместу выхоўваюць эстэтычныя адносіны да прыроды. Шмат прыказак у якіх стаўленне сялян да прыроды вызначаецца эпітэтам «красны»: “Вясна-красна багата цвятамі, а лета — снапамі”; “Вясна красна цвятамі, а восень пладамі”,

- у лаканічную форму прыказкі ўключаны багаты змест, які на прыкладе прыроды дае парады як весці сябе ў тых, ці іншых абставінах: “З варонай ляціць – крычы па-вараньню”, “З ваўкамі жыць – па-воўчы выць”.

Прыказкі і прымаўкі маюць форму: параўнання, напрыклад: “Зраўняў муху са сланом”. Шмат прыказак і прымавак у якіх чалавек параўновываецца з жывёлай. Вобраз жывёл выкарыстоўваўся каб падкрэсліць ці пэўную негатыўную рысу чалавека: «Дурны, як баран», “Брэша, як сабака”, “Хітры, як ліса”, або важнейшую рысу чалавека: “Працавіты, як пчолка”, парады, напрыклад: “Калі хоч хлеб меці, то трэба зямліцы глядзець”; павучання, напрыклад: “На адным месцы і камень абрастае”; “На вербе грушы не растуць”; навучання, напрыклад: “Вясной пасееш – увосень збярэш”; “Не вер вачам: вазьмі ды памацай”; папярэджання, напрыклад: “Не зведаўшы броду не суйся ў воду”; пагрозы, “Каб цябе рак убрыкнуў”, “Плюнь на лес, каб язык аблез”.

Вывераныя доследам шматлікіх пакаленняў, гэтыя выразы народнай мудрасці могуць выкарыстоўвацца на занятках. і ў паўсядзённым жыцці дашкольнай установы:

- прыказкі і прымаўкі прыродзнаўчага зместу актывізуюць назіранні за з’явамі і прадметамі прыроды, разуменне дзецьмі іх якасцей, патрабаванняў, магчымасцяў і г.т. К.Д. Ушынскі казаў, што прыказкі дапамагаюць вывучаць навакольны свет, лепш разумець, тое што яны назіраюць. Напрыклад, у траўні, дзеці назіраюць, што “Вясна красна кветкамі”, а ўвосень, калі прыходзіла пара ягад і грыбоў, казалі, што “Восень красна пладамі”. Дзеці ўжо не будуць блытаць назвы пор года, а

некаторыя прыказкі, напрыклад “Сакавік - з вадой, красавік - з травой” былі пацверджаны іх асабістымі назіраннямі.

- прыказкі і прымаўкі прыродзнаўчага зместу актывізуюць гаворку дзіцяці, спрыяюць развіццю умення ясна фармуляваць свае думкі, дапамагаюць лепш зразумець правілы жыццёвай мудрасці. Дашкольнікі здольныя не толькі разумець выразы народнай мудрасці, але і на іх аснове рабіць глыбокія лагічныя высновы. Улічваючы асаблівасці дзяцей дашкольнага ўзросту трэба выбіраць лепшыя варыянты прыказак і прымавак, больш даступныя для дзіцячага разумення, а некаторыя прыказкі можна некалькі рэдагаваць, паляпшаць, замяняць у іх некаторыя словы, канчаткі, падбіраць найболей яркія рыфмы;

- прыказкі і прымаўкі прыродзнаўчага зместу актывізуюць выяўленую дзейнасць дзяцей. Капі з дзецьмі разглядаецца сэнс, аналізуецца змест прыказкі, можна прапанаваць ім намаляваць да яе малюнак

- На базе ўжо вядомых прыказак можна стымуляваць праяву дзіцячай творчасці. Напрыклад, прымаўка створаная дашкольнікам: “Умеў сарваць - умеі адказаць”;

- прыказкі і прымаўкі прыродзнаўчага зместу актывізуюць ігравую дзейнасць. Напрыклад, можна прапанаваць: гульні-спаборніцтва “Хто больш скажа прыказак”, “Хто больш падбярэ прыказкі па сэнсе”, “Хто больш падбярэ прыказак аб...”; гульні “Працягні прыказку” (выхавацель кажа пачатак праказкі, а дзеці працягваюць, потым пачатак прыказкі прамаўляе адно дзіця, а іншыя завяршаюць); гульні “Падбяры прыказку” (выхавацель выкарыстоўвае малюнкi, напрыклад з гульніў “Батанічнае лато”, “Заалагічнае лато” і інш., і прапануе падабраць

прыказку. Напрыклад, да малюнкаў квітнеючых галінак і пладоў – “Вясна красна кветкамі, а восень пладамі”)

- прыказкі і прымаўкі прыродзнаўчага зместу актывізуюць узаемадзеянне з бацькамі. Можна прапанаваць завесці альбом, у якой бы запісваліся толькі новыя прыказкі і прымаўкі, якія дзеці пазнавалі ад бацькоў, з кніг.. Кожны з дзяцей можа ўзяць гэты альбом дахаты і з дапамогай бацькоў запісаць новую прыказку і намаляваць да яе малюнак. Гэтыя альбомы можна зрабіць тэматычнымі і запісваць туды ўжо вядомыя дзецям выразы народнай мудрасці

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ